

Жук О.А.,старший судовий експерт
сектору досліджень у сфері інформаційних технологій
Вінницького науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА, ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

Захист прав дитини є пріоритетним завданням як для нашої країни, так і для всієї міжнародної спільноти. Адже діти внаслідок фізичної і розумової незрілості, потребують спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Згідно з дослідженнями Ради Європи, кожна п'ята дитина в Україні зазнає різних форм сексуального насильства (від розбещення до зґвалтування). Кожна третя дитина стає жертвою фізичного насильства, а кожна друга – психологічного. За переглянутими у вересні 2016 року даними, ВООЗ описує такий обсяг проблеми: Кожен четвертий дорослий зізнається, що у дитинстві зазнавав фізичного насильства. Одна з п'яти жінок і один із тринадцяти чоловіків зізнаються, що у дитинстві зазнали сексуального насильства. Поширеним є емоційне насильство та нехтування. Щорічно налічується 41000 випадків вбивства дітей віком до 15 років. Крім того, чисельні випадки смерті дітей внаслідок недбалоного поводження не становлять статистику вбивств. Наслідки жорстокого поводження із дітьми тривають все життя, впливаючи на фізичне та психічне здоров'я, соціальне життя та зайнятість населення, що може значно сповільнити економічний та соціальний розвиток країни. Впродовж дитинства, 1 з 4 дітей переживають фізичне насильство. Майже 1 з 4 дівчаток та 1 з 13 хлопчиків переживає сексуальне насильство. Самостійне повідомлення дітей про сексуальне насильство в 30 разів більше та про фізичне насильство в 75 разів більше ніж вказують офіційні звіти. За 2017 рік на «Національну гарячу лінію» з попередження домашнього насильства надійшло: 21680 дзвінків, зокрема

16845 від жінок; 2172 дзвінки від дітей, які страждають від насильства у власній сім'ї. 1989 року було прийнято Конвенцію про права дітей (ратифіковану Україною у 1991 році), якою визначено, що дитина має бути захищена від всіх випадків жорстокого поводження з нею. У чисельних міжнародних публікаціях, зокрема, публікаціях ЮНІСЕФ, використовується поняття жорстокого поводження з дітьми, визначеного Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Відповідно до тлумачення ВООЗ: Жорстоке поводження з дітьми містить всі форми фізичного та емоційного поганого ставлення, сексуальне насильство, нехтування та експлуатацію, що спричинює дійсну або потенційну шкоду здоров'ю, розвитку та гідності дитини у контексті відносин відповідальності, довіри та сильнішої позиції.

Актуальність теми дослідження: наразі переважна більшість проведених судово-психологічних експертиз у Вінницькому НДЕКЦ МВС України є експертизи, у яких діти нажалі мають статус потерпілої особи, а саме тому у своїй практичній діяльності судово-психологічна експертиза виступає окремим інструментом захисту прав і свобод дитини та охоплює:

- судово-психологічну експертизу щодо встановлення наявності ознак психотравмування дитини внаслідок сексуального насильства;
- судово-психологічну експертизу у справах пов'язаних із домашнім насильством;
- судово-психологічну експертизу щодо визначення місця проживання дитини з одним із батьків;
- судово-психологічну експертизу у справах щодо відшкодування моральної шкоди;
- судово-психологічну експертизу комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозапису під час проведення слідчої дії;
- судово-психологічну експертизу неповнолітніх.

Мета і завдання дослідження: метою дослідження є комплексний аналіз теоретичних положень, які лягли в основу судової психологічної експертизи, а

також експертних завдань, що вирішуються експертом у ході проведення судової психологічної експертизи. Для досягнення поставленої мети було сформульовано наступні завдання:

- визначити поняття судової психологічної експертизи;
- визначити об'єкт та предмет судової психологічної експертизи;
- визначити основні завдання судової психологічної експертизи;
- розкрити поняття «безпечне місце» та «безпечний дорослий»;
- розкрити механізм захисту прав дитини на основі судово-психологічної експертизи у справах пов'язаних із домашнім насильством;

Для досягнення мети й завдань було використано комплексну систему загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання.

Судова психологічна експертиза – це дослідження психічних явищ, процесів на основі спеціальних знань у галузі психології з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Об'єктом судово-психологічної експертизи є психічно здорові особи до яких відносяться зокрема малолітні (до 14 років) та неповнолітні (до 18 років) діти.

Предметом дослідження судово-психологічної експертизи – є закономірності та особливості перебігу і структури психічних процесів, психічної діяльності (дитини) та її проявів, що мають юридичне значення і тягнуть певні правові наслідки.

До завдань, які вирішуються в рамках судово-психологічної експертизи належить — встановлення психотравмувальних факторів (ситуацій) для дитини; дослідження особливостей відтворення обставин психотравмувальних подій (валідності повідомлення); встановлення надання дитиною добровільної згоди на сексуальні дії, з урахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів; встановлення особливостей психотравмувальних переживань, наявності завданої шкоди особистості дитини внаслідок сексуального насильства.

Встановлення психотравмувального впливу (ситуації/ситуацій), внаслідок здійснення по відношенню до дитини психологічного насильства (як однієї з форм домашнього насильства).

Встановлення здатності малолітньої/неповнолітньої особи правильно сприймати обставини (повною мірою розуміти зміст своїх дій та керувати ними) надавати свідчення;

Встановлення наявності/відсутності психічних (на моральному рівні) страждань підекспертної особи, їх характеру, ступеня інтенсивності та тривалості впливу на основні сфери її життєдіяльності;

Встановлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертних осіб (дитини та дорослих, які заявляють право на участь у її вихованні та піклуванні про неї); встановлення типу виховної поведінки батьків/опікунів (одного з батьків/опікуна); встановлення рівня психічного та особистісного розвитку дитини; встановлення психологічного стану дитини та відчуття нею психологічного благополуччя; встановлення ступеня впливу досліджуваної сімейної ситуації та виховної поведінки кожного з батьків/опікунів (одного з батьків/опікуна) на психічний розвиток, психологічний стан і рівень психологічного благополуччя дитини, а також прогноз наслідків такого впливу у майбутньому.

Під час взаємодії з дитиною експертом враховуються такі поняття як:

Безпечне місце – це прогнозоване дитиною місце, про яке дитина отримала повну інформацію, що з нею буде там відбуватись, хто буде присутній та яка роль цих осіб, а так само що очікується від дитини; там де «не відбувається насильство»; місце є безпечне для дитини (фізично); максимально підготовлене для взаємодії (наявні меблі відповідно до віку дитини, олівці, папір, іграшки, тощо).

Наразі спеціалізованими такими безпечними місцями в Україні є «Барнахус» та «Зелена кімната».

«Барнахус» (в перекладі означає «Дім дитини») - це міждисциплінарний спеціалізований заклад, що був створений для проведення процесуальних дій з урахуванням відповідних положень Кримінального процесуального кодексу України в дружньому до дитини середовищі та в умовах, які мінімізують наслідки її травматизації.

Іншою альтернативою спеціалізованого безпечного місця є «Зелена кімната» — яка являє собою спеціально організовану систему заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність проведення психодіагностичного дослідження. Система заходів полягає в: створенні комфортних для дитини умов; відокремлення батьків / опікунів / адвокатів / слідчих та інших учасників кримінального провадження, які знаходяться за склом з можливістю повністю спостерігати за перебігом дослідження та не впливати (прямо чи опосередковано) на дитину; передбачає можливість аудіо / відеофіксації.

Крім «Безпечного місця» існує таке поняття як «Безпечний дорослий» — це дорослий, який враховує вікові, індивідуальні особливості дитини, її психологічний стан; взаємодіє «на одному рівні» з дитиною; ставиться доброзичливо, уміє розпізнавати потреби дитини та забезпечує захист прав та інтересів дитини.

Наразі діти – є окремою категорією потерпілих, які стають частіше за все жертвами насильства в батьківській родині і процес їх гендерної соціалізації відбувається у несприятливих, а подекуди навіть небезпечних умовах [6, с.113]. Домашнє насильство щодо малолітніх та неповнолітніх є багатограним соціальним явищем, що виявляється в різних формах: **фізичному, психологічному, економічному та сексуальному**, примусі до споживання алкоголю, наркотичних засобів; погрозах вбивства, заподіяння тяжких ушкоджень, доведення до самогубства або замаху на нього шляхом жорстокого поводження з потерпілим чи систематичного приниження його особистої гідності. У той же час особистість малолітнього та неповнолітнього є ще не

повністю сформованою – вкрай рухливим і мінливим системним феноменом. Діти особливо потребують допомоги, щоб зрозуміти закономірності розвитку суспільства, виробити правильне уявлення про соціальні цінності. Основна роль у вихованні, моральному розвитку дитини належить родині. Як визначає Н. В. Машинська, специфіка сімейного виховання полягає, перш за все, в тому, що воно більш емоційне за своїм характером, ніж будь-яке інше виховання [5, с.61].

А. Б. Блага вказує, що підлітки, які зазнали зловживання, не лише не сприймають батьків як референтну групу, але й характеризуються поєднанням імпульсивності та довготерпіння, підозрілістю і недовірливістю з одночасною ірраціональною вірою в можливість поліпшення внутрішньої родинної ситуації. Вони емоційно залежні і відчують почуття провини за інциденти насильства, самотність, ізоляваність, страх перед майбутнім і впевненість у відсутності перспектив, мають знижену самооцінку [6, с.113]. Діти, які стають свідками сімейних сварок, конфліктів, страждають не менше від тих дітей, які зазнали насильства. Як зазначає О. Л. Беспаль, спостереження дітьми за насильством між дорослими членами сім'ї може призвести до того, що такі діти не уявляють іншої моделі поведінки в родині і сприймають її як належне. Дитина хибно уявляє, що якщо б'ють – значить люблять і, як наслідок, виростає потенційним агресором або жертвою домашнього насильства [7, с.114]. Окрім цього, наслідками домашнього насильства можуть бути: депресія і суїцидальна поведінка. У дітей, які пережили насильство, глибока депресія часто поєднується з саморуйнівною поведінкою в таких формах, як заподіяння каліцтва собі, суїцидальні реакції, суїцидальні спроби, втеча з дому тощо. При цьому діти рідко йдуть до родичів чи друзів, найчастіше вони потрапляють на вулицю, де можуть опинитися в кримінальному середовищі. Такі діти нерідко стають жертвами злочинців. Вони залучаються до заняття проституцією, виготовлення дитячої порнографії, потрапляють у руки торговців людьми тощо. Діти, які пережили будь-який вид насильства, відчують труднощі в соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, немає відповідних навичок

спілкування з однолітками, вони не володіють достатніми знаннями та ерудицією, щоб завоювати авторитет у школі, у них низька самооцінка. Варто відзначити, що найчастіше дитина, яка пережила насильство, ставши дорослою, схильна застосовувати насильство і до своїх літніх батьків. Отже, спостерігається безсумнівний зв'язок між наявністю несприятливих факторів у сім'ї і злочинною поведінкою дитини у майбутньому. Таким чином, створюється замкнене коло. І. О. Бандурка зазначає, що насильство до дитини може чинити як мати, так і батько. У тих випадках, коли мати сама стає жертвою домашнього насильства, вона може бути «передавальною ланкою», прагнучи компенсувати своє понижене становище жертви пригніченням ще слабших- дітей [8, с.161]. Ю. М. Антонян переконаний, що кримінальна мотивація дитини залежить, головним чином, від ставлення батьків до дитини, її сприйняття або відторгнення. Відторгнення може виражатися в формі байдужості, недостатньої уваги, емоційної холодності, що викликає у дитини почуття невпевненості, занепокоєння, незахищеності. Такі діти шукають у неформальних або кримінальних групах колективного батька, їм властива імпульсивність, ригідність, дратівливість, злопам'ятність [9, с.18].

Соціологічні опитування в Україні свідчать, що до 80 % дітей страждають від розмаїтого жорстокого поводження. Нині батьківська жорстокість є звичайним явищем, що притаманне приблизно 45–49 % сімей. Протягом 2019 р. в Україні від різноманітних противоправних дій дорослих постраждало понад 2 тис. дітей, з яких свідками й жертвами домашнього насильства стали понад 3 млн дітей. Найбільше страждають від нього діти у віці до 10 років. Понад 3 млн дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства в родині або є їхніми вимушеними учасниками [10, с. 238].

Дуже важливо, визначають експерти [12, с. 92], що згідно законодавству, дитина, яка стала свідком насильства у своїй родині, також визнається його жертвою і має право на всі відповідні соціальні, медичні, психологічні й правові послуги.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» акцентує увагу на тому, що діти, які постраждали від домашнього насилля або стали його свідками, мають отримати належний захист та підтримку. Захист та підтримка означають, з одного боку, активне втручання поліції (правоохоронної системи), а з іншого – залучення системи соціальних послуг для надання підтримки особам, які постраждали від такого насильства [13, с.89]. Також працівники поліції повинні фіксувати факт присутності дитини при вчиненні домашнього насильства, особливо це стосується коли дитина як свідок домашнього насильства є окремою потерпілою особою в адміністративному правопорушенні за ст. 173-2 КУпАП [4, с.29].

Під час безпосереднього проведення дослідження, експерт обов'язково враховує: вік дитини, поняття «безпечного місця», «безпечного дорослого», враховує валідність повідомлення дитини — це комплекс психологічних ознак, які свідчать про достовірність розповіді дитини. Аналізує отримані на дослідження матеріали, проводить психодіагностичну бесіду з підекспертною особою, відмічає зміни, які відбулись у дитини на соціальному, поведінковому та психоемоційних рівнях, встановлює причинно-наслідковий зв'язок між психотравмувальним впливом досліджуваної ситуації та поточним психоемоційним станом дитини – а отже дає відповідь про наявність/відсутність психотравмувального впливу за (ситуації/ситуацій), які піддані експертному дослідженню, внаслідок здійснення по відношенню до дитини психологічного насильства (як однієї з форм домашнього насильства).

Виходячи з вищевикладеного та враховуючи зростаючу динаміку проведених судово-психологічних експертиз на базі Вінницького НДЕКЦ МВС України, доходимо висновку, що на сьогоднішній день судова психологічна експертиза – є вагомим **інструментом захисту прав дитини**.

Список використаних джерел

1. Бандурка І. О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та

кримінологічні засади : монографія / І. О. Бандурка ; За наук. ред.. д-ра юрид. наук, професора О. М. Литвинова ; Золота миля, 2017. – 432 с.

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція): запитання та відповіді. URL: <https://rm.coe.int/istanbul-convention-questionsand-answersukrainian/1680944874> (дата звернення 20.11.2020)

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 01.06.2023).

4. Аносова Ю. В., Капур, М. М. Легенька, К. В Черепеха за участю Бороздіної К. А., Кривуляк А. О. Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статті: 2019.

5. Машинская Н. В. Насилие в семье (криминалогические и уголовно-правовые аспекты) дисерт. канд. юрид. наук 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право М-2001 - 163с.

6. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФО-П Макаренко, 2014. – 360с.

7. Беспаль О. Л. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї дисерт. канд. юрид. наук 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право Запоріжжя– 2019. – 294 с.

8. Бандурка І. О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність : монографія / І. О. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2014. – 280 с.

9. Антонян Ю. М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. Ереван: Звартоне, 1987. С. 85.

10. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт. ; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. – Київ : МВС України ; Нац. акад. внутр. справ,

2020. – 396 с.

11. Бугаєць Т. Комплексна політика та збір даних в Україні Круглий стіл Офісу Ради Європи в Україні 8 липня, 2020 URL: [https:// rm.coe.int/ukr-comprehensive-policy-and-datacollection-in-ukraine-presentation-b/16809efc9c](https://rm.coe.int/ukr-comprehensive-policy-and-datacollection-in-ukraine-presentation-b/16809efc9c) (дата звернення: 01.06.2023).

12. «Протидія домашньому насильству: реалії і перспективи» : збірник тез Обласної науково- практичної конференції (м. Чернігів, 24 жовтня 2019 р.) / Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, ЧНТУ, 2019. – 126 с.

13. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт. ; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко,- В. В. Чернея. – Київ : МВС України ; Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 396 с.

14. Методика судової психологічної експертизи : Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2019.

Квят Н.В.

Начальник Головного управління
Національної соціальної сервісної служби у Вінницькій області

ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Діти є важливими агентами змін та побудови нашого майбутнього. Їх захист, забезпечення безпеки, а також надання їм можливостей досягти успіху в житті та зробити внесок як громадян у квітучу та мирну Європу – це моральний імператив та наша спільна відповідальність.

З сім'ї починається наше самоусвідомлення, формується світогляд та цінності. Тому так важливо, щоб кожна дитина відчувала сімейне тепло та затишок. Так важливо, щоб кожна дитина могла тримати за руку рідну людину, зростати в любові та підтримці.